

MUSEUMSAVISEN

Nr. 58
august 2014
34. årgang

MUSEUMSFORENINGEN SØNDERSKOV

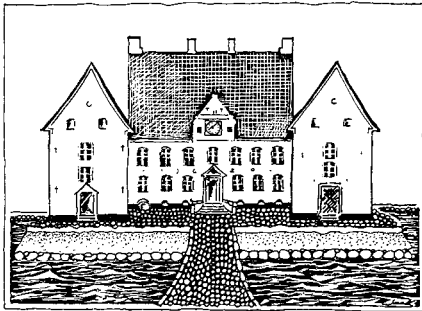
Peter Munch Jensen

Guld fra Fæsted

Højskolernes håndarbejde

Slutrunerne på Maltstenen

Museets åbningstider:

Tirsdag-søndag kl. 11-16.

Mandag lukket.

Kontoret er åbent hverdage 9.00-16.00.

Efter forudgående aftale med museet er der også adgang for skoleklasser udenfor normal åbningstid.

Der er endvidere mulighed for at aftale gruppebesøg med introduktion og/eller omvisning, også udenfor normal åbningstid.

Museet på Sønderkov

Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup

Tlf. 75 38 38 66 - Fax 75 38 38 65

E-mail: post@sonderskov.dk

www.sonderskov.dk

Museets faste medarbejdere:

Museumsleder Bo Ejstrud

Museumsinspektør Linda Klitmøller

Museumsinspektør Scott Dollar

Museumsinspektør Lars Grundvad

Museumsinspektør Janne Krøtel

Museumsinspektør Martin Egelund Poulsen

Bogholder Ellen Marie Viuff (til 30/9)

Bogholder Nancy K. Lökkegaard (fra 1/10)

Museumsvært Hanne Petersen

Museumsassistent Joan Lindberg

Rengøringsassistent Lis Johansen

Pedel Flemming Schmidt

Naturvejleder Sam Bøgesgaard Sørensen

Holsted - Brørup - Vejen Egnens Museumsforening blev stiftet den 6. februar 1979 med det formål at oprette og drive et kulturhistorisk egnsmuseum. Med virkning fra 2007 er museumsforeningens navn i kraft af kommunalreformen ændret til "Museumsforeningen Sønderkov". Museet og Museumsforeningen har samme bestyrelse.

Formand: Inger Bråsch Gram, Villumsvej 4, 6683 Føvling, tlf. 75 39 82 59;

Medlemmer af forretningsudvalget: Bodil Baagø, Maltbæk; Eva Bræmer-Jensen, Sdr. Stenderup. Øvrige medlemmer: Ann Møller Gram, Rødding, Gunnar Krog, Brørup, Niels Rasmussen, Brørup og Lennart Madsen, Haderslev.

Udpeget af Vejen Kommune: Henny Schøler, Rødding og Mikael Bramm, Brørup

Kontingent 2014: 125,- kr. for enkeltmedlemmer og 175,- kr. for par.

Kontingentet omfatter partoutkort for årets besøg, ligesom foreningens medlemmer modtager Museumsavisen og meddelelser om aktiviteter.

Redaktion: Bo Ejstrud

Peter Munch Jensen (1960-2014)

Det var med dyb sorg, at museet modtog meddelelsen om museumsinspektør, historiker Peter Munch Jensens tragiske død i slutningen af maj 2014. Han blev 53 år.

Peter Munch Jensen har været ansat på Museet på Sønderkov siden 2000. Han stod for en meget stor del af museets formidlingsarbejde. Derfor har han præget museet betydeligt, og de af os, der kendte ham godt, kan genkende hans særlige visuelle stil og sprog gennem en meget stor del af vore nuværende udstillinger. Det var også Peter, som stod bag de større arrangementer, ikke mindst renæssancefestival og jul.

Peter var en passioneret historiker og central medarbejder på Sønderkov. Han brændte for historien og for stedet. Tidligt og sent, og især sent, kunne man se ham sidde på Sønderkov og arbejde på sine projekter. Han var et vidende og bredt orienteret menneske, men ikke mindst renæssancen hans store passion. Et større studie om Thomas Juel må desværre stå ufuldendt, men i forbindelse med en forskningsorlov i starten af dette år lykkedes det at få færdiggjort en spændende artikel om Thomas Juels rolle i hekseprocesserne. Den har museet siden indsendt til fagfællebedømmelse, hvor den er positivt bedømt, og vil blive trykt senere på året.

Med Peters død har vi mistet en nær kollega gennem mange år. Han var et behageligt og hjælpsomt menneske, der altid var klar til at træde til, såvel for museet og for sine kolleger. Både

for personale og frivillige er det derfor naturligvis et stort savn at have mistet Peter. Vi er også bevidste om, at han var et meget privat menneske, der ikke tillod mange at komme helt tæt på, eller havde let ved at modtage hjælp i det omfang han altid var klar til at give den.

Den sidste opgave, han nåede at løse på museet, var en særudstilling om Foldingbro. Her viste han med enkle midler, hvordan den lille bebyggelse ved Kongeåen har været af Danmarkshistorisk betydning. Anslaget og formen er genkendeligt Peters. Særudstillingen står til udgangen af oktober.

Æret være Peter Munch Jensens minde.

Museumsleder Bo Ejstrud

Figur 1. Guldkæden fra Fæsted. Fundet i 1911, hvorefter den blev erklæret som Danefæ. Kæden er uden sammenligning det flotteste fund fra vikingetiden i Vejen Kommune. Kæden dateres ud fra sin stil, som kaldes Jellingestilen, til 900-tallets midte. Foto: Nationalmuseet

Guld fra Fæsted

I 1911 var Simon Thøstesens ude og harve sine marker nær Fæsted ved Sdr. Hygum. Det var vel en dag som så mange andre, indtil han pludseligt stoppede sit arbejde, da han så noget glimte i mulden. Dagen må have taget en uventet drejning, da han så, det var en halskæde i det pureste guld. Simon var pligtopfyldende og en lovlydig borger, så han indleverede fundet til myndighederne – præcis som man også skal i dag. Fundet blev hurtigt erklæret for Danefæ, og der er vel tale om et af de flotteste, men desværre også mest oversete guldfund fra den danske

vikingetid. Den følgende artikel vil forsøge at yde fundet den retfærdighed, det fortjener. Samtidig er dette en mulighed for at starte en serie af artikler om de mange flotte Danefæ, som stammer fra det nuværende Vejen kommune.

Var kæden blevet fundet i dag, var den sikkert blevet betragtet som en arkæologisk sensation. Med sin smukke ornamentik og dens unikke form, udgør den virkelig også et særligt fund – og det gjorde den også i sin tid, da den blev fundet, men medierne dengang

var ikke så tilgængelige som i dag, og fundet blev desværre hurtigt glemt. Den dag i dag ved de færreste, at genstande af denne kaliber er fundet i kommunen. Kæder med dyrehovedsafslutninger er meget sjældne, og særligt kæderne som stammer fra 900-årene er et særsyn - heriblandt er kæden fra Fæsted.

Kæden er i alt 62 cm lang, og den vejer 67 g. Alene i ren guldpris udgør fundet altså en betragtelig værdi (mere end kr. 14.000 i råstofværdi med nutidens svingende guldpriser). Selve kæden er lavet som en slags flet af guldtråde, men det flotteste er de to dyrehoveder, som ses i enderne af kæden. Disse er lavet over en støbning, som har udgjort en base for det efterfølgende detaljerige arbejde. På basen har kunstneren virkelig udfoldet sine evner, for med talrige små guld-kugler og guldtråde har han udført alle hovedernes detaljer. Teknikkerne kaldes hhv. granulering og filigranarbejde. På denne måde er der lavet øjne, ører, næse og mund. I dyrehovedernes vidtåbne gab har der siddet øskner, hvoraf det ene dog er knækket af. Øsknerne har med sikkerhed båret et smykke af stor værdi, og det har med stor sandsynlighed været et smykke med en religiøs betydning. På et lignende svensk fund dateret til 900-tallet ses eksempelvis en meget flot udført og forgyldt Thors hammer i en kæde af denne art (figur 2), mens der i en række nyere bornholmske detektorfund er fundet eksempler med byzantinske relikviekors - det bedste kendte af de tydeligt kristent ladede smykker er dog Orøkorset, som bæres af to dragehoveder (figur 3). På trods af ændringen i det skildrede religiøse tilhørsforhold, lader det til at disse fornemt udførte kæder næsten altid præsenterede brugerens tro.

Figur 2. Ödesbög-thorshammeren som var fæstnet i dyrehoveder. Smykket var kun en lille del af et større skattefund. Skatten blev fundet i Östergötland i 1875.

Figur 3. Orøkorset som blev fundet i 1849 på Orø. Det er lavet i guld og er dateret til den sidste halvdel af 1000-tallet. Typen er ca. 100 år yngre end Fæstedkæden, hvilken ses på den stilart dyrehovederne er lavet i. De er nemlig udført i den såkaldte Urnestil.

Det er svært at sige hvilket dyr, der er afbilledet på Fæstedkæden, men drager og løver ses ofte i samtidens øvrige kunst, og af disse to synes hovederne at være løven nærmest. Stilarten, som Fæstedkæden er udført i, kaldes Jellingestil. Denne er en vikingetidens karakteristiske dyrestile, men det er også en stilart, som sandsynligvis skulle knyttes til samfundets elite. Således er metalgenstande udført i denne kunststil enten kun fundet uden for tolkbare sammenhænge (eksempelvis med detektor i muld) eller i meget rige grave. Det bedste eksempel herpå er vel fundene fra kongegraven i Nordhøjen ved Jelling kirke. Her blev der fundet flere smykker, dragtbeslag og det lille velkendte sølvbæger - alle udført i samme stil som Fæstedkæden (Krogh & Leth-Larsen 2007, s. 54 ff.)

Hvem tilhørte kæden mon?

Som skrevet ovenfor tyder meget på, at Jellingestilen var relateret til samfundets elite. Og måske tilmed en elite, der var en del af præstestanden, for hvorfor bar dyrehovederne ellers altid velkendte religiøse symboler?

Det er naturligvis ikke muligt at sætte et endeligt navn på vikingetidens ejer af Fæstedkæden. Men smykker i Jellingestilen kendes hidtil kun fra mandsgrave. Rimeligvis kan vi derfor antage, at ejeren var en mand. Og eftersom smykketyper relateres til kongemagtens nærmeste, hirden, og måske endda til præstestanden er det muligt, at ejeren var en blandt Kong Gorms eller Harald Blåtands hirdmænd - de var jo kongerne i midten af 900-tallet.

Hvis ejeren så tilmed var en lokal, så er vi muligvis på sporet af en lokal elite, som boede nær vikingetidens storby Ribe, men som også boede nær Hærvejen og

dens vestlige modpart Drivvejen. Fæsted var bestemt ikke et dårligt sted for en hirdmand at have sit sæde, for derfra kunne han nå Hærvejen, Kongeåen og Ribe på ganske kort tid.

Skal man tænke store, vidtløftige tanker, så er det interessant, at tre runesten langs Hærvejen i Vejen kommune nævner én person i det kongelige følge - nemlig Ravnunge Tue. Han må bestemt have været en mand med magt og betydning, og han må have været blandt de få i Syddanmark, der havde råd og ret til at bære en guldkæde af denne kaliber, og pudsigt nok levede han også i midten af 900-tallet. Man kan ikke sige, at det er hans kæde, men han har hørt til samme miljø og tid som bærereren.

Andre fund i området

Som følge af guldfundet har Museet igennem et par år været meget interesseret i at undersøge arealerne omkring fundstedet. Områderne omkring Sdr. Hygum, Fæsted og Harreby er nemlig udgravningsmæssigt et relativt ukendt område, men det visuelle landskab er pakket med synlige fortidsminder i form af gravhøje, volde og endda et voldsted fra 1300-tallet.

Fra tidligere perioder har vi guldfund fra bronzealderhøje i området, ligesom der er fundet guld i jernaldergrave ved Sdr. Hygum Kirke. Kirken selv er rigt dekoreret med romansk kirkekunst, og var den landkirke i hele Ribe Stift, der betalte mest skat i middelalderen. Meget tyder på, at vi har et spændende og rigt center liggende i dette område, og at det har ligget der i lang tid.

På nuværende tidspunkt har vi kun udført ikke-destruktive undersøgelser, såsom besigtigelser og analyser af det

skriftlige materiale. I år, 2014, fik vi imidlertid iværksat afsøgninger med metal-detektorer i området. Disse afsøgninger gav hurtigt gevinst i form af bl.a. en fin næbfibula (fig. 4) – en genstandstype, som indtil nu har været helt ukendt i Vejen kommune. Fiblen er dateret til perioden ca. 550-700 e.Kr og er derved på ingen måde samtidig med kæden, men dens tilstedeværelse er interessant, for den antyder kraftigt, at der igennem jernalderen og indtil vikingetiden boede velhavende mennesker nær Fæsted.

Museumsinspektør Lars Grundvad

Litteratur

Anne Pedersen 2013: Magt og aristokrati. Gareth Williams et al. (red.) *Viking*. København, s.123-161.

Montelius, Oscar 1906: *Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum elften Jahrhundert nach Christus*. Leipzig, s. 309.

Figur 4. Den nyligt fundne næbfibel fra Fæsted. Stykket blev fundet af detektorførerne Jan og Jonathan Lønborg. Foto: Museet på Sønderskov.

Grinder-Hansen, Poul et al. 2013: Skatten fra Østermarie. *Nationalmuseets arbejdsmark* 2013. København.

Krogh, Knud & Bodil Leth-Larsen 2007: Hedensk og Kristent. Fundene fra den kongelige gravhøj i Jelling. *Vikingekongernes monumenter i Jelling. Bind II*. København.

Kontaktannonce

Spændende egnsmuseum på en fantastisk dejlig herregård i de skønneste omgivelser ved Brørup søger en god ven og hjælper en gang om måneden i tidsrummet kl. 11-16 i weekender og på helligdage, hvor det faste personale ikke holder mig med selskab.

Jeg vil gerne have dit besøg og din assistance, da der ofte kommer en del nysgerrige mennesker for at se på mig. Du vil ikke være alene, da jeg altid har besøg af en anden hjælper, så I vil være to på hver vagt.

Skal vi ses engang imellem? Så kontakt museet på billet-

mærke: Frivillig kustode via mail: post@sonderskov.dk eller tlf. 7538 3866.

*Museet på Sønderskov
Sønderskovgårdvej 2, 6650 Brørup.*

Højskolernes Håndarbejde

- Nu samlet på Sønderskov

I 2011 lukkede Dansk Husflidsselskabs Museum i Kerteminde. Museet var en privat institution, og selskabet havde ikke længere penge til at drive museet. Lukningen strakte sig over næsten et år, og Dansk Husflidsselskab sikrede sig, at museets store samling af husflidsgenstande ikke gik tabt. Samlingen blev fordelt til et par af landets statsanerkendte museer, og dermed er den blevet bevaret for eftertiden. Ringkøbing-Skjern Museum fik overdraget størstedelen af Husflidsmuseets samlinger, men ikke det hele.

Museet på Sønderskov har tidligere samarbejdet med Husflidsmuseet, ligesom vi i forskningsøjemed flere gange har brugt deres samlinger. Derfor vidste man på Husflidsmuseet, at vi har en særlig interesse i Jenny la Cours/Dansk Husflidsselskabs væveskole i Askov samt i Højskolernes Håndarbejde. I forbindelse med lukningen af Husflidsmuseet blev vi derfor spurgt om, vi var interesseret i at overtage deres beskedne samling af arkivalier om Jenny la Cours væveskole og ikke mindst hendes personlige væv, som var fremstillet af Anders Lervad i Askov. Samtidigt fik vi tilbudt Husflidsmuseets omfattende samling af modeller og mønstre fra Højskolernes Håndarbejde og de tidligere formænd Anna Hald Terkelsens og Charlotte Ruds private samlinger af ældre broderier, undervisningsmateriale mm. Vi sagde med stor glæde ja tak til de tilbudte samlinger, og med et slag blev vores samling om håndarbejdsundervisningen på de dan-

ske folkehøjskoler mangedoblet. Faktisk fik vi så meget, at det krævede flere ture til Kerteminde, før hele "rovet" var bragt hjem til Sønderskov.

Højskolernes Håndarbejde, i daglig tale kaldet HH, blev oprettet i 1932 som et udvalg under Foreningen af Folkehøjskoler i Danmark. Bag udvalgets nedsættelse stod en lille kreds af håndarbejdslererinder på landets folkehøjskoler. Hovedkræfterne bag udvalget var Anna Hald Terkelsen, forstanderfrue på Danebod Højskole, og Margrethe Christiansen, kaldet Pip, lærer på Askov Højskole. Udvalget havde til formål at fremme og udvikle håndarbejdsundervisningen på landets frie skoler. Elevernes sans for stil og skønhed skulle udvikles. Det kunne bedst ske gennem salg af materialer og mønstre.

FDB stod i de første mange år for salget af HH's mønstre og materialer. Fra 1. januar 1949 skete salget fra Askov Manufakturhandel, en afdeling af Askov Brugsforening. I 1951 ophørte HH med at være et udvalg under Foreningen for Folkehøjskoler i Danmark. Det blev i stedet et selvstændigt selskab. I 1952 blev Bo og Charlotte Rud forstanderpar på den nyoprettede Husflidshøjskole i Kerteminde. Højskolernes Håndarbejde flyttede med Charlotte Rud til Kerteminde. Fra 1954 foregik salget af mønstre og materialer fra Højskolernes Håndarbejdes hus i tilknytning til Husflidshøjskolen i Kerteminde. Men tider skifter og moder

ændres. I 1985 nedlagdes Højskolernes Håndarbejde som selskab, og dets bygninger og salgsvirksomhed blev solgt til Erik Maigaard.

Højskolernes Højskole nåede i sin 53 års lange levetid kun at have to formænd. Anna Hald Terkelsen (1894-1982) var den første fra 1932 til 1938. Hun blev afløst af Charlotte Rud (1906-1993), Askov Højskole, som hun beholdt posten helt frem til salget af selskabet i 1985. To markante bestyrelsesmedlemmer var Gudrun Andresen, leder af Engelsholm Håndarbejdsskole, som sad i bestyrelsen fra 1941 til 1985, samt Ellen Haastrup Pedersen som var bestyrelsesmedlem fra 1945 til 1981. Charlotte Rud og Gudrun Andresen ledede hver sin håndarbejdsskole. På skolerne lærte eleverne at lave egne modeller mod udgangspunkt i naturen eller den gamle almuekunst. Var eleverne modeller gode, fandt de vej til Højskole Håndarbejdes mønstertjeneste. Ellen Haastrup Pedersen og Gudrun Andresen lavede begge gennem mange år modeller til HH.

Initiativtagerne til Højskolernes Håndarbejdes oprettelse, havde alle et indgående kendskab til den tekstile tradition i Danmark. Almuens tekstile husflid, 1775-1875, var for initiativtagerne indbegrebet af stil og skønhed. Den skulle tjene som inspirationskilde til nutidigt håndarbejde. Eleverne skulle åndeligt talt stå på deres formødres skuldre, udnytte deres sans for og viden om komposition og farvesammensætning. Der blev undervist i gamle danske broderiteknikker. HH's modeller har som inspirationskilde almuens tekstile husflid, og gamle broderiteknikker anvendtes i stor udstrækning.

Håndarbejds lærere

Der fandtes i 1930'erne ingen formel uddannelse til håndarbejds lærerinde. Lærerinderne stykkede selv deres uddannelse sammen. Det er Charlotte Rud et godt eksempel på. Hendes egen uddannelse var sammenstykket af kurser og privat undervisning. Charlotte Rud var ligesom Margrethe Christiansen datter af forstanderparret på Askov Højskole, Ingeborg og Jacob Appel. Som barn lærte hun at kniple af kokkepigen på Askov Højskole. Som 20-årig blev hun gift med Bo Bojesen Rud. Parret bosatte sig på Askov Højskole, hvor Charlotte Rud fra 1931 blev lærer i håndarbejde. Sideløbende med undervisningen lærte hun broderi af sin storesøster Margrethe Christiansen, ligesom hun fem år i træk tog tre måneder til København for at dygtiggøre sig. Her fik hun blandt andet undervisning i knipling på Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder og privatundervisning i broderi hos Margrete Drejer, som havde udviklet en lang række af Højskolernes Håndarbejdes tidligste modeller.

Højskolernes Håndarbejde udviklede sig hurtigt til at blive en smuk svane. En kursusvirksomhed for håndarbejds lærere blev straks sat i gang. Hver sommer arrangerede HH lærerkurser rundt om i landet. Samtidig oprettede Charlotte Rud et særligt hold på Askov Højskole, hvor eleverne blev undervist i gamle danske broderiteknikker, tegning, farvelære, komposition og kunsthistorie. Efter to vintres håndarbejdsundervisning på Askov Højskole var de kvalificerede til at arbejde som håndarbejds lærerinder på de frie skoler. Andre højskoler fulgte i Askov Højskoles fodspor. I 1947 oprettedes på Engelholms Højskole en

Sommerens velbesøgte særudstilling hed "Trådkunst", hvor tekstilkunstneren Anni Bloch udstillede moderne broderier sammen med historiske broderieksempler. Dette skete i samarbejde med Greve Museum og Museumscenter Års.

håndarbejdsskole, og i 1952 oprettedes en uddannelse til håndarbejds lærer på den nyoprettede Husflidshøjskole i Kerteminde.

Margrethe Christiansen og Charlotte Rud tog i deres håndarbejdsundervisning på Askov Højskole udgangspunkt i den opfattelse, at tekstiler var en del af en større helhed. De anså ikke håndarbejdsundervisningen for at være et selvstændigt fag, men anskuede den som en del af en meget bred og helt ny undervisning i "Hjemkultur", en forløber for faget boliglære. Det vigtigste var at give eleverne en viden om og en hold-

ning til indretningen af det personligt prægede hjem, hvor gammelt og nyt gik hånd i hånd. Moden og funktionalistiske ideer skulle tilgodeses samtidig med, at traditionen ikke blev glemt. Håndarbejdsundervisningen på Askov Højskole i 1930'erne bestod derfor af tre dele, teknikoplæring, tegning og kunsthistorie. Tegning udviklede elevernes skønhedssans samt sansen for linjer, farver og virkningen af lys og skygge. Kunsthistorie gav eleverne et indblik i forskellige tidsaldres boligindretning og mønsterdannelse. Deres opfattelse afspejlede konceptet bag Højskolernes Håndarbejdes virke.

Ældre almuetekstiler rundt om på landets museer blev studeret og brugt som inspirationskilde. Gamle mønstre genopstod i en ny fortolkning. Almuebroderierne sans for komposition og farvesammensætning videreførtes. Gamle teknikker genoplivedes og anvendtes i nye kombinationer.

Samlingen på Sønderskov

Museet på Sønderskov rådede i 2011 over en mindre samling af effekter fra Højskolernes Håndarbejde. I forbindelse med en lagerændring og udsalg af modeller hos Erik Maigaard i begyndelsen af 1990'erne, købte museet i samråd med Inge Bjørn, Charlotte Rud og Karen la Cour et mindre udvalg af HH's modeller. Formålet med købet var at erhverve et karakteristisk og repræsentativt udvalg (HBV 5x1-25). Samtidig fik museet foræret en større antal modelark med tilhørende prøvesyninger (HBV 5x26).

Med donationen fra Husflidsmuseet blev denne samling væsentligt forøget med knap 120 nye museumsnumre og en række arkivalier. Hvis man har lyst til at se, hvor omfattende samlingen er, så gå ind på www.kulturarv.dk/mussam, find Museet på Sønderskov og gå ind under museumssag "Højskolernes

Håndarbejde". Her finder I en komplet oversigt om samlingen, der som det væsentligste rummer 649 modelark med tilhørende prøvesyninger samt knap 100 færdige modeller. En lille del af denne store samling blev præsenteret på sommerens udstilling "Trådkunst".

Museet på Sønderskov fik ved lukningen af Husflidsmuseet ligeledes overdraget de to formænds private samlinger af broderier og undervisningsmaterialer. Anne Hald Terkelsens samling er beskeden, og en oversigt over samlingen vil snart være tilgængelig på nettet ligeledes på adressen www.kulturarv.dk/mussam. Til gengæld er Charlotte Ruds samling omfattende. Museet havde tidligere fået hendes samling af undervisningsmaterialer og broderier fra tiden som lærer på Askov Højskole. Nu blev denne samling suppleret med hendes materialer fra tiden på Husflidshøjskolen i Kerteminde. Samlingen fylder adskillige flyttekasser, og det vil tage måneder, før den er tilgængelig på nettet. Samtidig har museet fået lovning på at overtage Gudrun Andresens, lederen af håndarbejdsskolen på Engelsholm Højskole, store samling af broderier og undervisningsmateriale fra Tekstilforum i Herning.

Museumsinspektør Linda Klitmøller

Slutrunerne på Maltstenen

Maltstenen, der blev fundet få meter fra Kongeåen sydvest for Skibelund den 3. april 1987, rummer med sine godt halvandet hundrede runer Jyllands længste stenindskrift fra vikingetiden. De første år efter fundet gav den anled-

ning til megen disput blandt runekyndige i såvel ind- som udland. Det gjaldt ikke alene selve teksten, som uanset tolkning er så særpræget og så meget anderledes i forhold til de mere traditionelle udtryksmåder fra den klassiske

Den omvendte sluttekst på runestenen fra Malt. Stregen peger mod den runestav, der her stilles spørgsmålstegn ved.

runestensperiode i Danmark i 900-tallet, men selve dens ægthed og datering var der også uenighed om.

Kurt Braunmüller fra Hamborg var den første, der leverede en helhedstolkning af indskriften. Det skete i en foreløbig udlægning allerede i 1987. Hans endelige redegørelse kom dog først til at foreligge i 1992 i *Frühmittelalterliche Studien*. Det var 2 år efter, at den eneste bog om stenen var udkommet, nemlig danske Karen Thuesens runologiske undersøgelse fra 1990. Den norske germanist Ottar Grønvik publicerede 2 afhandlinger med nogenlunde samme synspunkter om den i hhv. 1990 i *Det norske Videnskaps-Akademis årbok* og i 1992 i *Arkiv för nordisk filologi*. Endelig har Kees Samplonius redegjort for indskriften i *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, også i 1992. En

udlægning, der forsøgte at sammenstille en helhedstolkning ud fra især Ottar Grønviks og Karen Thuesens dellæsninger, publiceredes i 1993 i *Fra Ribe Amt af undertegnede*, der også har bidraget med en artikel i *Museumsavisen* i 2001 (nr. 35) om den del af den lange runetekst, der rummer selve mindeindskriften.

Denne gang er det Maltstenens slutparti, jeg har ønsket at tage op til fornyet overvejelse.

De afsluttende runer på Maltstenen er hidtil blevet læst som *tuli*. Denne korte 6. linie er vendt på hovedet i forhold til de øvrige 5 vandrette linier. Dette fænomen kaldes bustrofedon, som er græsk og betyder "på oksepløjningsvis". Der kan næppe være tvivl om, at de forudgående, sidste 4 runer i linie 5 skal læses *raki*, og at de må udgøre et indledningsord til en ny sætning. Det foregående parti slutter nemlig med ordene: "Ud, ud, u-u-ud øjeblikkelig træder Tyr."

Disse 2 x 4 runer, der tilsammen altså udgør indskriftens afsluttende helsætning, er af Karen Thuesen¹ i hendes udlægning blevet læst som *(Týr) reki dul í* = "(Tyr) drive fordølgelse deri", d.v.s. i stenen, som en måde at give udtryk for en slags magisk beskyttelse af den. Tilsvarende værneforrnler, men med anden ordlyd og andet indhold, kendes også fra ca. en halv snes andre, fortrinsvis danske og sydsvenske stenindskrifter. Denne tolkning har jeg tidligere tilsluttet mig i min egen redegørelse for indskriften.²

Men efter igen at have taget dette parti af indskriften nærmere i øjesyn, er jeg

dog kommet i stærk tvivl om, at dette skulle være den korrekte læsning af alle runerne i linie 6. Der er sket en beskadigelse af stenen på dette sted, der gør det svært at være helt sikker. Den første rune må dog fortsat skulle læses som et $\uparrow = t$, selv om den højre bistav mangler. Næste rune er nødt til at betegne en vokal, hvis der skal kunne læses et meningsgivende ord her. Af vokalruner i det yngre runealfabet findes der kun 4, nemlig a, i, u og ą (= nasalt a). Den pågældende rune er, som nævnt, hidtil blevet opfattet som et $\uparrow = u$, dog med bortslået topstykke, men altså en rune med en hovedstav og en bistav, der begge skal nå ned til liniens bund. Med skrå belysning fra stenens højre side kan det også godt tage sig sådan ud. Men belyst fra venstre side ser den højre stav, altså bistaven (der jo her er til venstre, fordi slutpartiet, som nævnt, er vendt på hovedet) imidlertid ud til at mangle på det indskriftsmæssigt nederste, men visuelt øverste stykke, og den smalle fordybning, der kan iagttages ovenfor (visuelt nedenfor), forekommer nærmest at ende blindt i et lille v-formet hak og er således for mig at se for uregelmæssigt og desuden for svagt formet til, at der skulle kunne være tale om noget af en rune. Den ligner ikke noget, der er ristet ind på stenen. Det er særligt iøjnefaldende, når man sammenligner med de 4 andre tydeligt huggede hovedstave, der står i regelmæssig afstand fra hinanden. Den eneste anden vokalrune, der så kunne falde ind her, er $\uparrow = i$ -runen. Idet de 2 sidste runer er rimeligt sikre, $\uparrow\uparrow = li$, må der i stedet for *tuli* altså have stået *tili*. Spørgsmålet er så, om en sådan runefølge giver mening i forhold til det foregående i teksten, ja til hele indskriften som sådan, hvis der skal læses *raki tili*.

Et kendt og ret udbredt fænomen i runeortografien lige fra de allerældste indskrifter fra o. 200 e. Kr. er udeladelse af nasalerne m og n foran b, d, t, k og g, et træk, man f. eks. ser anvendt på de danske stenindskrifter fra Helnæs, Flemløse I, Nørre Nærå, Gørlev I, Bække I, Jelling I, 2 og 3, m. fl. Det gælder i sjældne tilfælde også, selv om der er overgang til et nyt ord, f. eks. Tryggevælde-stenen fra begyndelsen af 900-tallet med formen Þajbatri = Þeim betri: "bedre end ham". Der er plads til en mulig tabt rune på det delvist forvitrede sted ved kanten foran t, der ikke udelukker en n-rune, der så kun kan høre til *raki*. Men da det altså er i fuld overensstemmelse med runeortografien at indsætte et n mellem *raki* og *tili*, vil jeg alligevel foretrække denne løsning og får derved sætningen *raki(n) tili*, som på norrønt kan gengives med regin teli, på dansk: "Lad magteme/ guderne fortælle."

Regin er flertal neutrum (ordet findes ikke i ental) og betyder "magteme", "guderne", "aserne" og peger således tilbage på ordet *asa* = "aserne" i indskriftens første vandrette linie. De fleste kender nok bedre ordet i formen ragnarok, der i virkeligheden er en sammenblanding af 2 forskellige udtryk, der betyder hhv. gudernes (sidste) skæbne" eller "gudernes mørke". Teli er præsens konjunktiv 3. person flertal af verbet *telja*, der betyder "tælle", "opregne" og "fortælle". Fortælling i hine tider (Malt-indskriften er jo fra slutningen af 800-tallet) vil sige at berette i rækkefølge, ligesom når man tæller frem. Vi kan bl.a. se det på den berømte svenske Rök-sten fra første halvdel af 800-tallet, hvor der er tale om sådanne beretninger, udsprunget af gamle sagn og myter. Her står der: "Jeg

frem siger dette minde”“dette frem siger jeg som det andet”“dette frem siger jeg som det tolvte”“dette frem siger jeg som det trettende.” Med henvisning hertil er det meget nærliggende at se Maltindskriftens slutord som det samme i kort form og med guderne med Tyr i spidsen som fortællere. Den mytologiske del af teksten indledes jo netop med et spørgsmål om, hvem der befinder sig i runealfabetet, der gengives i sin fuldstændige udstrækning på stenens øvre, lodrette runeparti. Der svares: “Den ældste af aseme”, efterfulgt af et nyt spørgsmål om, hvem det så er. Det får vi først at vide efter selve mindeindskriften og runeristeroplysningen fra midt i linie 4. Her står der nemlig: “Hver mand stivne til is” (i hellig ærefrygt), efterfulgt af en tredobbelt *t*-rune, hvis navn er Tyr, altså den gamle rets- og krigsgud nævnt i særlig forstærkning tre gange. Derpå står der, som ovenfor nævnt, at denne gud straks træder ud, nemlig som resultat af en særlig udmaning af runealfabetet, hvor gudens navn i runer jo også står, for at få ham til at træde særligt frem, altså via en slags magisk besværgelse. Indskriften har skullet indhyles i en særlig aura af mytologi, som vi også ser det i ovennævnte Rök-indskrift.

Men hvad guderne skal berette om på Maltstenen, får vi ikke at vide. Det kan mennesker have gjort på gudernes vegne på selve stedet. På samme måde lades fortællingerne fra nr. 3 til nr. 11 uomtalt på Rökstenen. De kan netop være udfyldt mundtligt ved særlige lejligheder.

Øverst på Maltstenen er der afsat plads til 3 korte, tomme linier inden indskriftens begyndelse. Det kunne tænkes, at hen-

sigten har været at afslutte indskriften, hvor den begyndte, således at den første sætning: “Således har overskriften (titull) i sig en overskrift” på det lodrette parti såvel peger på fortsættelsen: runealfabetet som på det foregående, udfyldte parti. Her kan man have ønsket skiftende, kortfattede overskrifter, hvorfor runerne på dette sted kun kunne males på stenen, ikke indristes. Indholdet af disse overskrifter kan have været en slags program over eller resumé af de myteudsagn, som man ved magiens hjælp har ønsket, at guderne ved forskellige lejligheder skulle fortælle om, sådan som det fremgår af slutordene på Maltstenens vandrette indskriftsdel. Den menneskelige formidling af mytologisk kundskab gennem sådanne beretninger har sikkert påhvilet runestenens rejser, Vifrød, der som den lokale høvding også havde sakrale funktioner, f. eks. som gode, og som sådan derved havde nære forbindelser til de højere magter.

Tyr

Dyrkelsen af guden Tyr har været særligt udbredt i Jylland. Det er de mange stednavne med hans navn i samme landsdel et stærkt vidnesbyrd om. Ud af i alt 24 i Danmark findes de 21 i Jylland, heraf 3 i afstande på mellem ca. 10 og mindre end 35 km i luftlinie fra Maltstenens fundsted ved Kongeåen (Tirslund 2 steder og Tiset).³ Det er bemærkelsesværdigt, at guden på Maltstenen optræder i den norske form med *y* (tuR = TýR)⁴, idet samtlige danske stednavne og ugedagsnavnet tirsdag viser, at han på den tids dansk må have heddet TiR, en detalje, der sammen med andre⁵ er en tilkendegivelse af et særligt norsk præg af indskriftens tekst på en tid, hvor forskellen mellem norsk og dansk ellers

er mindre end i dag.

At Tyr kan have været opfattet som “den ældste af aserne”, som det hedder på Maltstenen, er ret nærliggende. Hans navn svarer nemlig etymologisk nøje til deus = “gud” og divus = “guddommelig” i latin, deva = “gud” i oldindisk og til navnet på den græske overgud Zeus. Som de indoeuropæiske folks gamle himmelgud var han oprindelig også alle germanske folkestammers øverste gud- dom, inden det blev Odin. Det er i denne forbindelse værd at bemærke, at det allerældste germanske sprogind- esmærke, vi kender til, nemlig indskrift- en på Negau-hjelmen fra Steiermark i Østrig, der normalt dateres til o. 100 f. Kr., rummer Tyrns navn i formen *teiuwa* = *teiwa* (<**teiwaz*). Og her er vi tilbage i en tid mindst 200 år før runeskriftens opfindelse. Den læselige del af denne ind- skrift, der er affattet med et såkaldt norditalisk alfabet, lyder: “Hærgæst Tyr” eller “Hærens gæst er Tyr”, der evt. skal opfattes som et ønske: “Måtte hærens gæst være Tyr”.⁶

Poul Erik Mørup

Noter og henvisninger.

1) Karen Thuesen: *Maltstenen: en run- ologisk undersøgelse af den sydjyske Maltindskrift*. - Kbh., 1990.

2) Poul Erik Mørup: Malt-stenen, en alfa- betmagisk indskrift fra tidlig vikingetid. *Fra Ribe Amt*, 1993, s. 114-120.

3) Jf. Bente Holmberg: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne (*Mange bække små: til John Kousgård Sørensen*

på tresårsdagen 6.12.1985, s. 109-127).

4) Jf. det eneste sikre norske eksempel med gudens navn Tysnes, navnet på en gård og et herred ved munden af Hardangerfjorden.

5) De 4 norske n-runer (𐌺) over for 2 danske (𐌺); den norrøne omlydsform i akkusativ *fauþr* = *foð(u)r* = “fader” over for olddansk *faður* uden omlyd; runeristerens navn, det norsk-islandske *Koľinn*, og antagelig også *u(k)* = “og” i stedet for *auk* i så gammel en indskrift, jf. den norske *Eggja-sten* fra slutningen af 600-tallet, der også har formen *uk*. *Auk*- formen er ellers enerådende i olddansk indtil slutningen af 900-tallet.

6) Jvf. Ottar Grønvik: *Untersuchun- gen zur älteren nordischen und ger- manischen Sprachgeschichte*. - Frank- furt a. M., 1998, s. 155-163.

De lokalhistoriske arkiver

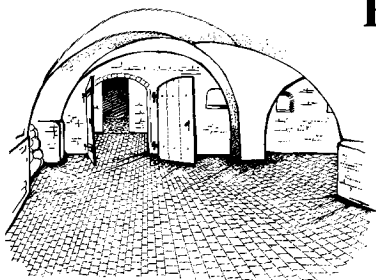
Vi har på dette sted tidligere annonceret åbningstiderne for de lokalhistoriske arkiver i Holsted, Brørup og Vejen Kommuner. Da museets geografiske ansvarsområde nu er udvidet med den gamle Rødding Kommune, er der nu ikke længere plads til alle de lokalhistoriske arkiver i museets område. Vi har derfor valgt kun at annoncere åbningstiderne for de arkiver, der direkte hører under museet.

Vejen Lokalhistorisk Arkiv

Adresse: Østergade 2, 6600 Vejen
Telefon: 79 96 52 75
Email: vejenarkiv@sonderskov.dk
Leder: Linda Klitmøller
Åbningstid: Mandag 9-14
Tirsdag 8-12

Lokalhistorisk Arkiv Holsted

Adresse: Vestergade 17, 6670 Holsted
Telefon: 75 39 20 10
Email: holsted-lokalarkiv@mail.dk
Leder: Klaus Hansen
Åbningstid: Onsdag 14-18 eller efter aftale (ring på 75 39 23 28 eller 75 39 26 29).

Restaurant Herregårdskælderen *Museumscafé*

Adresse: Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup
Telefon: 75 38 38 45
Email: preben@sonderskov.dk
Forpagter: Preben Madsen
Åbningstid: se www.sonderskov.dk